

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ДОМУ В СУЧАСНОМУ СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто різні підходи щодо вивчення проблемного поля дому, викладені в працях Ф. Тьонніса, А. Щютца, Ж. Бодрійяра, П. Бурдьє і М. Фуко. Доведено, що вчені в різний час досліджували дім з позицій: визначення умов його виникнення та розвитку, розгляду його як особливого соціального простору, обґрунтування його взаємозв'язку з певними формами прояву влади. Зазначено, що провідні судження щодо інтерпретації змісту дому як елементу соціальної реальності можна об'єднати у дві групи: для одних дослідників дім – це, насамперед, речі (символічні речі), а для інших – стосунки між індивідами в ньому. Подальші дослідження проблем дому запропоновано здійснювати в контексті розвитку теоретичної спадщини П. Бурдьє.

Ключові слова: дім, проблемне поле дому, простір дому, родинний дім, речі.

Проблемне поле дому охоплює широке коло питань, які досліджує велика кількість учених з різних країн світу. Зокрема, в Україні його різні аспекти є предметом розгляду О. Даниленко, М. Живілової, О. Зубарева, І. Ковальнової, А. Лигачової, А. Петренко-Лисак та ін. [3]. Але й сьогодні існує низка проблем, які потребують додаткової уваги з боку представників різних наукових соціологічних шкіл. Насамперед, йдеться про визначення теоретико-методологічних засад та стратегій дослідження цього елементу соціальної реальності.

Мета статті – систематизувати провідні напрями/підходи щодо дослідження проблемного поля дому, які презентовані в сучасному соціологічному дискурсі, у контексті визначення ефективних стратегій його подальшого аналізу.

Для досягнення зазначеної мети передбачено розв'язати такі завдання:

- визначити провідні напрями/підходи щодо дослідження проблемного поля дому, які представлені в сучасній соціологічній літературі;
- розглянути основні варіанти інтерпретацій змісту цього елементу соціальної реальності;
- обґрунтувати засади розробки варіанта ефективних стратегій його подальшого аналізу.

Аналіз сучасної соціологічної літератури свідчить, що проблема дому в різний час була представлена в дослідженнях Г. Зіммеля, Ф. Тьонніса, А. Щютца, Ж. Бодрійяра, П. Бурдьє, Е. Гідденса, М. Фуко та ін. Але, звертаючи увагу на останні публікації в цьому напрямі, можна констатувати, що найбільш поширеними в соціологічному дискурсі є ідеї Ф. Тьонніса, А. Щютца, Ж. Бодрійяра, П. Бурдьє і М. Фуко.

Ф. Тьонніс у праці «Спільнота і суспільство» окреслює виникнення дому, починаючи із життя спільноти, котра володіє та користується спільними благами. Так, первісно користування являє собою волю до збереження. Проте, користування відрізняється від володіння засобами споживання та може спровокувати руйнування. Така діяльність спільноти, як полювання і риболовля, дає можливість користуватися природою, але не відтворювати її. Навіть під час вирощування тварин стадо потребує їжі й пасовищ. А коли на одному місці ресурси вичерпані, його можна замінити, у місцях, слабо заселених. І тоді люди з усім, що в них є, зокрема з худобою, змінюють звичні їм місця для того, щоб знайти кращі. І лише тоді, коли людина засіває землі, вона починає по-справжньому володіти територією, яка згодом стане придатною для життя багатьох поколінь. «Разом з ораною землею, – стверджує німецький соціолог, – зміцнюється і дім: з пересувного, як і самі люди, звірі та речі, він стає нерухомим, як земля і ґрунт» [4, с. 40]. Так виникає обжитий дім.

Ф. Тьонніс визначає сутність дому як «вогнище з підтримуваним у ньому живим вогнем, місце, навколо якого чоловіки й жінки, старий і молодий, пани та слуги збираються для того, щоб взяти участь у трапезі» [4, с. 40]. Для Ф. Тьонніса вогнище й стіл мають символічне значення. У вогнищі зберігається життєва сила дому, а стіл об'єднує всіх членів сім'ї заради відновлення їх тіла та душі. Для Ф. Тьонніса стіл і є сам дім, бо за ним відведене конкретне місце для кожного в сім'ї.

Ф. Тьонніс вважає домом стіл і вогнище, худобу й поле, це переважно щось матеріальне. Учений зображує ієрархію стосунків у домі, у центрі якої господар і його дружина, потім – діти, і на периферії – слуги. Але як головну ознаку дому виділяє майно, яке належить сім'ї і яке з'являється разом із домом.

Для А. Щютца дім – це «нульова точка системи координат, яку ми приписуємо світу, щоб знайти своє місце в ньому» [7, с. 209]. Для нього дім – це не лише кімната, сад або стіни, а дещо більше. Це і рідна мова, і сім'я, і друзі, і певним способом приготована їжа, і звичні повсякденні речі, і особисті звички тощо. Це особливий спосіб життя, який складається з різних елементів, цінних для кожного представника суспільства.

Також дослідник наголошує, що дім означає одне для людини, яка ніколи його не залишала, інше для людини, яка живе далеко від нього, ще інше для людини, яка повертається додому [7, с. 209].

За А. Щютцем, «відчувати себе як удома» – це, перш за все, мати організовану рутину, налагоджене життя з певними традиціями й звичками, з деяким набором повсякденних дій. Ці дії звичні як для самого індивіда, так і для його оточення. Усі діють передбачувано, навіть у складних кризових чи зовсім нових ситуаціях, завжди є готове, звичне рішення [7, с. 210].

Життя вдома являє собою перебування з іншими в спільному просторі й часі, наявність спільних інтересів та цілей, спрямованих на майбут-

не, це і сприйняття іншого, як унікальної особистості, і якщо ці відносини обірвані, мати шанс відновити їх. Людина, яка не була вдома навіть короткий час, з поверненням відчуває відстороненість, речі й люди стали для неї іншими, з набутих поза домом досвідом.

Для Ж. Бодрійяра родинний дім – це «специфічний простір, який мало залежить від об'єктивної розстановки речей, бо в ньому головна функція меблів та інших речей – втілювати в собі стосунки між людьми, заселяти простір, де вони живуть, тобто бути живими» [1, с. 19].

У сучасному домі речі, що його наповнюють, стають усе більш функціональними. Вони припиняють своє існування як такі, що створені переважно для того, щоб гарно виглядати. «У функціональному гарнітурі більше не практикується відображення заради відображення. Дзеркало, – зазначає Ж. Бодрійяр, – залишається лише у ванній, без всякої рами, знаходячи там свою пряму функцію» [1, с. 27].

Разом з функціональними речами з'являється й новий рівень налагодження побуту: «символічні і споживчі цінності відступають на другий план, відтиснуті смисловими елементами організаційного порядку». Форма старих меблів «відкидається заради вільної гри функцій» [1, с. 30]. Ж. Бодрійяр наголошує на тому, що «речі більше не наділяються «душею» і не наділяють нас своєю символічною «присутністю», а наше ставлення до них стає об'єктивним і обмежується їх розміщенням та комбінаторною грою.

Сучасність, легкість та мобільність стають найважливішими характеристиками речей теперішнього дому. Тепло деревини, шкіри, скла та інших матеріалів, традиційних для оздоблення житла, які раніше формували особливий затишок, сьогодні імітується сучасними матеріалами. Такі фактури-замінники, з одного боку, нагадують минулі часи, а з іншого мають вигляд абсолютно інакший, несуть сучасний зміст та більше пристосовані до сьогодення.

Ж. Бодрійяр нагадує про те, що центром селянської кімнати в минулі часи був саме вогонь в осередку, але й годинник знаходився поряд. У селянських домах годинник був однією з найбільш вишуканих речей та допомагав робити простір затишним [1, с. 29].

У наш час житловий простір цінують не за комфорт і затишок, а за інформативність і насиченість винаходами, наголошує Ж. Бодрійяр. Зазнала змін і вся концепція домашнього оздоблення. У ній більше немає місця для традиційного смаку, який створював красу завдяки невидимій єдності речей.

Ж. Бодрійяр робить висновок про те, що представлена система заснована на функціональності: «фарби, форми, матеріали, розстановка, простір – все функціонально» [1, с. 72].

У контексті міркувань П. Бурдьє проблемне поле сучасного дому запропоновано аналізувати як певний соціальний простір, який представлений тим або іншим стилем життя його господаря, і, відповідно, його належністю до того або іншого класу.

Це твердження ґрунтується на теоретичних пропозиціях із соціології символічних форм П. Бурдьє, які представлені, перш за все, у його працях «Соціологія символічних форм» (1970), «Соціальні способи застосування фотографії» (1983), «Відмінності. Соціальна критика судження» (1987):

- концепції габітусу;
- твердженнях про смак;
- положеннях про стилі життя.

Ці теоретичні пропозиції представлені автором у його дослідженнях у контексті розвитку ідеї про генезис соціальних класів.

На думку французького дослідника, «габітус являє собою структуровану систему практичних схем, що налаштована функціонувати як структура, що формує всі практики агента таким чином, що вони адаптуються до системи соціальних відносин, продуктом якої він є», тобто габітус формує стійкі системи диспозицій (соціальних відмінностей, що виявляються в певних варіантах) суб'єктів у певному соціальному просторі [2, с. 83].

Смак (як варіант культурного споживання – певної культурної практики) декларує й закріплює існуючі соціальні відмінності в суспільстві (тобто в усіх сферах його функціонування). При цьому смак запропоновано ділити на три типи, які відповідають рівням соціального розшарування сучасного суспільства: на легітимний, середній і низький (масовий).

Дослідник інтерпритує стиль життя як синтез культурних і соціальних практик суб'єкта в умовах існування його габітусу й функціонування різних форм капіталу: економічного, культурного, соціального. Простір, що утворюється різними стилями життя, відповідно, відображає простір світу повсякденності суб'єкта.

Таким чином, габітус, смак і стиль життя кожного суб'єкта є символічним відображенням його класової належності. При цьому перші два елементи в основному її формують, а останній – презентує її в його повсякденній практиці.

М. Фуко досліджує дім, перш за все, як прояв влади. А зміни планування простору в ньому пояснює потребами часу. Саме з позицій архітектури міста французький дослідник вбачає можливість розглядати дім як «прояв влади, божественності й сили», яка мала вираження в таких будівлях як палац і церква. Пізніше «виникла необхідність використовувати простір у господарсько-політичних цілях». «У другій половині XVIII ст. в архітектурі, – підкреслює французький дослідник, – з'являються ідеї вирішення нагальних питань збільшення населення, охорони здоров'я, містобудування» [6, с. 223].

Відповідно до висновків М. Фуко, до початку XVIII ст. простір дому залишався нефункціональним. Сім'я обідала, спала чи приймала гостей, не поділяючи простір дому на окремі зони. Згодом простір дому ставав усе більше диференційованим [6, с. 223].

У той час організацією життєвого простору населення займалися здебільшого лікарі – через розвиток суспільної гігієни та боротьби з інфекційними хворобами (зокрема чумою). Так, відповідно до детального опису дій у містах у XVII ст. на час епідемії чуми М. Фуко, городянам, фасади домів яких виходили у двір, спеціально доводилось вирубувати вікна на вулицю, щоб мати можливість під час щоденної перевірки з'явитися у вікні й повідомити про стан свого здоров'я. Це було обов'язковим для виконання [5, с. 285].

Відстежуючи здоров'я населення, лікарі також надавали рекомендації щодо стану дому та підтримання рівня охайності в ньому.

Лікарі досліджували «проблему місця розташування (клімат, ґрунт, вологість і сухість повітря, сезонність захворювань тощо), проблему співіснування (різних людей між собою: питання їх тісноти та близькості, або людей і речей: питання води, каналізації, провітрювання, або людей і тварин: питання бойні й стійла, або живих людей і померлих: питання кладовищ), проблему місця проживання (розселення, містобудівництво), проблему переміщень (міграція людей, розповсюдження захворювань)» [6, с. 226].

Висновки. Аналіз запропонованих варіантів дослідження проблемного поля дому як елемента соціальної реальності дає змогу стверджувати таке. У сучасному науковому дискурсі проблеми дому вивчають з різних дослідницьких позицій: у контексті визначення умов його виникнення та розвитку (Ф. Тьонніс, А. Шютц, Ж. Бодрійяр, М. Фуко), розуміння його як особливого соціального простору (А. Шютц, Ж. Бодрійяр, П. Бурдьє, М. Фуко), обґрунтування його взаємозв'язку з певними формами прояву влади (М. Фуко). При цьому кожна авторська позиція має свою специфіку. Так, Ф. Тьонніс і М. Фуко розглядають простір дому з позицій історії його появи та зародження (у першому випадку – історія речей, у другому – проявів владних відносин). Для А. Шютца та Ж. Бодрійяра існування дому означає перебування сім'ї в спільному просторі. Ж. Бодрійяр досліджує, як у домі змінюються речі з плином часу, тоді як А. Шютц – зміни в людях у ньому. Тобто для А. Шютца дім – це, перш за все, люди, які його наповнюють, комунікація і взаємозв'язок між ними, їх повсякденні передбачувані дії. Для Ж. Бодрійяра – речі в обстановці кімнат, у яких уже не стільки важливі символи, скільки рівень «роботи» цього простору на людину тощо.

Провідні судження щодо інтерпретації змісту дому як елемента соціальної реальності можна об'єднати у дві групи: для одних дослідників дім – це, насамперед, речі/символічні речі (Ф. Тьонніс, Ж. Бодрійяр), а для інших (А. Шютц, П. Бурдьє, М. Фуко) – стосунки між індивідами в ньому.

Подальші дослідження проблем дому варто здійснювати в контексті розвитку теоретичної спадщини П. Бурдьє. Саме на його теоретичних пропозиціях із соціології символічних форм (концепції габітусу; твердженнях про смак; положеннях про стилі життя) доцільним і можливим стає роз-

гляд дому як соціального простору, який можна характеризувати за різними критеріями, такими як одяг господарів, форми архітектури та місце розташування, різноманітність інтер'єрів, наявність або відсутність техніки, традиції сім'ї тощо. Тобто в контексті активного застосування ідей П. Бурдьє про габітус, смак і стиль життя можлива розробка реальних засад для адекватної систематизації ключових тверджень щодо проблем дому, запропонованих провідними фахівцями в цьому напрямку досліджень – від Тьонніса до М. Фуко.

Список використаної літератури

1. Бодрийяр Ж. Система вещей / пер. с франц. С. Н. Зенкин. Москва : Рудомино, 2001. 218 с.
2. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики / пер. Н. А. Шматко. Санкт-Петербург : Алетейя, 2005. 576 с.
3. Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання : тези доповідей та виступів учасників 3 конгресу Соціологічної асоціації України Харків, 12–13 жовтня 2017 року. Харків, 2017. 519 с.
4. Тённис Ф. Общность и общество – основные понятия чистой социологии / пер. с нем. Д. В. Скляднева. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2002. 452 с.
5. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / пер. с франц. В. Наумова ; под ред. И. Борисовой. Москва : Ad Marginem, 1999. 479 с.
6. Фуко М. Око власти. *Интеллектуалы и власть. Избранные политические статьи, выступления и интервью* / пер. с франц. С. Ч. Оферт аса ; под общ. ред. В. П. Визгина, Б. М. Скуратова. Москва : Праксин, 2002. Ч. 1. 222 с.
7. Щютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / сост. А. Я. Алхасов ; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой ; науч. ред. пер. Г. С. Батыгин. Москва : Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2003. 336 с.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2017.

Воронкова А. И. Проблемное поле дома в современном социологическом дискурсе

В статье рассмотрены разные подходы относительно изучения проблемного поля дома, изложенные в работах Ф. Тенниса, А. Щютца, Ж. Бодрийяра, П. Бурдьє и М. Фуко. Обосновано, что ученые в разное время исследовали дом с позиций: определения условий его возникновения и развития, рассмотрения его как особого социального пространства, обоснования его взаимосвязи с определенными формами проявления власти. Показано, что ведущие суждения относительно интерпретации содержания дома как элемента социальной реальности можно объединить в две группы: для одних исследователей дом – это, прежде всего, вещи (символические вещи), а для других – отношения между индивидами в нем. Дальнейшие исследования проблем дома предлагается осуществлять в контексте развития теоретического наследия П. Бурдьє.

Ключевые слова: дом, проблемное поле дома, пространство дома, родной дом, вещи.

Voronkova A. The Problem Field of the Home in Modern Sociological Discourse

The article considers different approaches to studying the problem field of the home, described in the works of F. Tonnies, A. Schutz, J. Baudrillard, P. Bourdieu and M. Foucault.

Scientists at various times examined the home from the standpoints of determining the conditions of its emergence and development, considering it as a special social space, study its relationship with certain forms of exercise of power.

F. Tonnies considers the home as table and hearth, livestock and field, basically as something tangible.

The scientist, though shows the hierarchy of relations in the home, in the center of which is the owner of the home and his wife, then the children, and on the periphery there are servants, but the main feature of the home is the property that belongs to the family and appears with the home.

For A. Schutz, the home is the people who fill it, first of all, the communication and the interconnection between them, their everyday activities foreseen for each other.

For J. Baudrillard, the home is a «specific space» filled with «functional», «living» things.

For P. Bourdieu, the home is a certain social space through which formed the taste of a person, and with it also belonging to a particular social class.

M. Foucault explores the home, first of all, as a manifestation of power. Changes in the layout of space in it he explains as needs of time.

It is shown that the leading judgment concerning the interpretation of the content of the home as an element of social reality can be divided into two groups: for researchers the home is the things (symbolic things), but for others – the relationship between the individuals in it.

Further research problems of the home are encouraged to implement in the context of the theoretical heritage of P. Bourdieu. Attention is focused on his theoretical proposals from the sociology of symbolic forms (the concept of habitus, statements about taste, provisions on life styles).

Exactly these provisions, in the opinion of the author, make appropriate and possible to consider the home as a social space, which can be characterized by different criteria – such as the owners clothes, forms of architecture and location, a variety of interiors, the presence or absence of household appliances, family tradition, etc.

It is assumed that in the context of the active use of P. Bourdieu's ideas about the habitus, taste and lifestyle, it is possible to develop real principles for the adequate systematization of key statements on home problems suggested by leading experts in this area of research – from F. Tonnies to M. Foucault.

Key words: *the home, the problem field of the home, the space of the home, the house, things.*